

تاریخ اجتماعی - سیاسی تئاتر در ایران (تعزیه)

مجید فلاح‌زاده

نشر پژوهاک کیوان، مرکز بین‌المللی گفت‌وگوی تمدن‌ها، ۱۳۸۴

در طی این تحقیق بر موضوعات و مبانی دیگری نیز توجه شده که در خدمت خطوط ذکر شده در فصول چهارگانه قرار می‌گیرد. همان‌گونه که مؤلف می‌گوید، شیوه‌ی تحقیق، شیوه‌ی تطبیقی است و بر محور مهم‌ترین اسطوره‌های نمایشی فرهنگ‌های میترایی، مسیحی، اسلامی (تشیع) یعنی هوما، مسیح و امام حسین (ع) قرار دارد و از آنجا که این حوزه‌های فرهنگی مجموعه‌ای از اقوام و نژادهای آسیایی، اروپایی و آفریقایی را دربرمی‌گیرند. اساطیر نمایشی هر یک از جوامع آسیایی، اروپایی و آفریقایی هم‌چون «ایزیس و اوزیریس» مصری، ایستر بابل، سیاوش ایرانی، دیونی سوس یونانی و... نیز از شیوه‌ی تطبیقی خارج نمی‌شوند. بنابراین شیوه‌ی تطبیقی مورد استفاده در کتاب برای تحقیق در تئاترهای فولکلور جوامع دیگر، یعنی جوامع خارج از سه حوزه‌ی فرهنگ میترایی، مسیحی و اسلامی مثل جوامع آسیای جنوب شرقی، آفریقای مرکزی، آمریکای جنوبی و... نیز می‌تواند قابل‌گسترش و استفاده باشد.

در این اثر نگاه تحقیقی توأم با تطبیق، نشانگر گسترش و دید پژوهشگر بوده و نمایش‌ها و بازی‌های نمایشی (خرده‌نمایش‌ها) در این اثر به خوبی ریشه‌یابی شده‌اند. مؤلف از منابع موجود اعم از ترجمه و تألیف به خوبی استفاده کرده است. اما به نظر می‌رسد در بخش‌های مختلف به ویژه در اجراهای متقدمین و بنیان‌گزاران در حوزه‌ی آیین و مراسم از تصاویر کمتری استفاده شده و هم‌چنین شایسته بود که نمونه‌های مستند بیشتری به خصوص در مورد شکل‌گیری تئاتر اروپا (یونان، رم) و هند و چین و ژاپن مورد استفاده قرار می‌گرفت.

در بخش نمایش (تعزیه) نیز به خصوص در نسخه‌های دست‌نویس نیز توضیحات و اشاره به نمونه‌ها احساس می‌شود.

تعزیه را تئاتر عزا دانسته‌اند، چرا که تاریخ ایران، تاریخ عزاست، تاریخ افسوس‌ها و دریغ‌ها، تاریخ کوشش‌های بی‌فرجام، تاریخ تکرار یک نظم زیبا است اما ظالم جوهره‌ی این تاریخ و روح فرهنگی آن که لاجرم در قالب مذهبی تعزیه هم ریخته شده است، جست‌وجو و طلب عدالتی جهانی است که گاه با پرسشی مستقیم، گاه به ایهامی عرفانی و گاه با اندوه وصف‌ناپذیر استعاره‌آمیزی در شعر اکثر اندیشمندان شاعران ایرانی، متبلور شده است. تعزیه تئاتری است عدالت‌جو، یعنی تئاتری مردمی، همگانی با شخصیت‌هایی برخوردار از صورت‌های نوعی و بازیگران غیر حرفه‌ای و بنابراین تئاتری جهانی است.

تحقیق حاضر در چهار فصل تلاش می‌کند مراحل پیدایش و تکامل‌کند و نزار هنر تعزیه و ویژگی دادخواهی آن را بررسی کند. چنان‌چه در فصل نخست و تحت عنوان مغ‌کشی، به صورت خندان و گریان تئاتر ایران اشاره می‌شود. نگاهی است بر زمینه‌های آغازین رشد مراسم مذهبی - نمایشی در عصر آریایی‌ها و پی‌ریزی نخستین پایه‌های امپراتوری عظیم آنان.

در فصل دوم و تحت عنوان «سیر تاریخی - اساطیری تعزیه» تحول و تحلیل اسطوره‌ی نمایشی ایرانیان، یعنی اسطوره‌ی نمایشی سیاوش در دوران پارتیان و ساسانیان و حضور این اسطوره در اساطیر نمایشی فرهنگ‌های میترایی، مسیحی و ایرانی پی‌گیری می‌شود. مؤلف آن‌گاه در سیر تاریخی - سیاسی تعزیه بر جریان‌های سیاسی اخلاقی در دوره‌ی اسلامی تأکید می‌کند که در درون آنها اسطوره‌ی نمایشی سوگواری بر مرگ امام حسین امکان حیات پیدا می‌کند.

در فصل پایانی نیز سیر تاریخی - تئاتری تعزیه، آن جنبه از بالندگی نمایشی تعزیه را در دوره‌ی اسلامی بررسی می‌کند که بیشتر تکامل تکنیکی - فنی، «فرم» نامیده شده است.